7 Houden wij genoeg van de wereld?

In gesprek met Joop Berding

— Arie de Bruin

> ***Het kind kijkt om zich heen, verrukt, verbaasd, bezorgd. De wereld is prachtig, vol vreugdevolle verrassingen en trotse overwinningen. Maar niet alleen zonnig en warm, vrolijk en kleurrijk. Ze is ook hard, rauw, verraderlijk, wreed***
> (Falska, 2007).[4]

Zie je de huidige technologische ontwikkelingen als kans of als bedreiging voor de praktijk van onderwijs en opvoeding?
Er komt veel op ons en onze kinderen af in de huidige wereld waarin sprake is van een overkill aan informatie, vaak ongefilterd, grenzeloos. We zitten direct midden in de thematiek: moeten we sociale media verbieden tot een bepaalde leeftijd? De huidige technologische ontwikkelingen gaan razendsnel en de techreuzen beloven ons dat er nog veel meer mogelijk is, de wereld wordt ontgrensd. Als alles mogelijk is, vervagen alle grenzen. Hannah Arendt waarschuwde al voor de gevaren van een grenzeloze wereld waarin traditionele structuren en morele ankerpunten verdwijnen. Dan ligt het risico van totalitarisme en gedachteloosheid op de loer.

Het heeft er alle schijn van dat sommige influencers een ankerpunt zijn voor veel jongeren. Vormen zij het gezag waar kinderen en jongeren zich aan spiegelen?
Het is goed om ons licht op te steken bij pedagogen als Langeveld[5] en Korczak: wij hebben als opvoeders een verantwoordelijkheid en uit dien hoofde pedagogisch gezag.

4 Korczak ontmoette Maryna Falska tijdens de Eerste Wereldoorlog in Kyiv waar zij (oorlogs)wezen opving. Later startte zij Nash Dom voor Poolse weeskinderen in Warschau, waar Korczak mededirecteur werd. In de loop van de dertiger jaren groeiden zij uit elkaar en bleef Korczak uitsluitend adviseur op afstand van Nash Dom.

5 M.J. Langeveld (1905-1989) was de belangrijkste Nederlandse pedagoog van na de Tweede Wereldoorlog. Zijn fenomenologie bepaalde in belangrijke mate hoe er over opvoeding en onderwijs werd gesproken.

Gezag komt van het werkwoord 'gezeggen', iets te zeggen hebben. Wat hebben wij als opvoeders eigenlijk te zeggen? Wat hebben wij te bieden? Wij hebben de taak kinderen in te wijden en in te leiden in deze wereld. Gevraagd, maar ook ongevraagd, geven wij hen advies, laten wij hen zien wat waardevol is of juist niet, leren wij hen kritisch te kijken en te handelen.

Maar hoe doen we dat in een wereld die we ook als opvoeders eigenlijk niet kennen. Niet alleen het kind is de vreemdeling, maar wij ook. Het heeft er zelfs alle schijn van dat jongeren en de wat oudere kinderen die wereld al beter kennen dan wij. Hoewel, daar durf ik ook mijn vraagtekens bij te zetten, het is vaak een oppervlakkige schijn.

Bij 'gezag' hoort niet alleen 'iets te zeggen hebben', maar ook 'je laten gezeggen', ontvankelijk zijn voor wat een ander je te vertellen heeft. Ook dit 'je laten gezeggen' is problematisch geworden, veel mensen zijn er allergisch voor geworden.

Natuurlijk bieden nieuwe technologieën ook kansen en onverwachte mogelijkheden, maar ik wil toch ook even stil staan bij de andere kant van de medaille: het verlies. De socioloog Reckwitz (2025) onderzoekt wat er terecht is gekomen van het ongebreidelde vooruitgangsoptimisme, het geloof dat alles beter zou worden, dat zich genesteld heeft in onze cultuur. Dit jaagt ons voortdurend op – op persoonlijk vlak, maar ook in economisch, cultureel en medisch opzicht en we zien het in de gouden bergen die sommige politici ons beloven.

Het is evident dat technologie hier vandaag de dag een cruciale rol in speelt. Zij bestaat bij de gratie van de belofte dat alles beter zal worden en vooral ook sneller zal gaan. Zie alle loftuitingen over AI. Maar we moeten echt de kritische vraag stellen wat hiermee verloren dreigt te gaan, met en dankzij de invoering van allerlei technologie. Een eenvoudig voorbeeld: door Google Maps en TomTom hebben velen de vaardigheid verloren om kaart te lezen; topografische kennis verdwijnt ook in rap tempo. Dat is misschien nog niet zo erg. Erger is: we verliezen letterlijk 'taal', het lees- en taalonderwijs staat onder druk, niet omdat het onderwijs zoveel slechter is geworden, maar omdat we geen antwoord hebben op het feit dat de technologie onze taal heeft overgenomen. Neem nu de taal waarin we over opvoeding en onderwijs spreken: die is momenteel volledig doorspekt met begrippen uit de digitale wereld. Datagestuurd onderwijs, opbrengstgericht werken waarbij we de scores monitoren. Niet alleen leeropbrengsten zijn een bron van onderwijsdata. Ook observaties, tevredenheidsonderzoeken en sociale competentiemetingen zijn data. De kwaliteit van ons onderwijs is een optelsom van kwantiteiten. 'Waar staan we op de ranking?' is een sturende vraag geworden.

De taal van de pedagogiek is voor een belangrijk deel verdwenen uit ons onderwijs. Waar is de taal van de liefde voor het kind, veiligheid, kinderrechten?

Korczak schreef: *Aan de basis van het pedagogisch handelen ligt het zien met je hart* (Korczak, 1984).

In zijn boek Generatie Angststoornis constateert Haidt een verband tussen het toenemend aantal mentale problemen bij jongeren en het gebruik van sociale media. Hoe zie jij dat?

Ik weet niet of er een direct verband is, maar sociale media zijn zeker een dominante factor in het leven van veel kinderen en jongeren en overigens ook van volwassenen. Via influencers en groepsapps staan kinderen onder druk. De groepsdruk die er altijd al was, is nu digitaal 24 uur per dag aanwezig. Veel jongeren zijn onzeker en worstelen met existentiële vragen: wie ben ik, wat stel ik eigenlijk voor, waar sta ik voor? Wat is dan het ankerpunt? Als dat de influencers met de vele commerciële belangen zijn, dan kan de verwarring groot zijn.

Dan staan we weer voor de vraag: wat hebben wij als opvoeders te bieden?

Laten we in ieder geval luisteren naar de existentiële vragen van kinderen en jongeren, zonder direct te oordelen, meezoeken in die vreemde wereld.

Soms lijkt het erop alsof de digitale werkelijkheid de waarheid vertegenwoordigt: 'Ja, maar, het staat op AI, kijk maar'. Het is het nieuwe weten: niet de leraar heeft de kennis voorhanden, maar AI. Maar kennis is meer dan informatie: hoe duid je datgene wat op internet staat, wat is het referentiekader van die feiten, welke belangen zitten hierachter? Als opvoeders zullen wij die wereld met kinderen moeten verkennen, afpellen en hen op die manier kritisch leren denken. Dat vraagt veel van ons.

Generatieve modellen leveren feiten, maar dat is geen kennis. Nog even afgezien van alle vooroordelen ('*bias*') die in die modellen zijn geslopen, voor wat betreft sociaal-culturele, gender- en andere aspecten. Bovendien: als je feiten tot je neemt, zegt dat nog niet wat je moet doen. Hoewel, soms is het wel heel dringend. Kijk maar eens hoe *evidence-based of informed* dominant is in het huidige onderwijs. 'Het bewijs ligt er toch... dit is de beste methode, dit moet je doen.'

Korczak zei ooit in zijn artikel Theorie en Praktijk: *Wetenschappelijke kennis is zeker van waarde, echter vaak leg ik de theorie terzijde, maar nooit mijzelf*! Hiermee gaf hij het belang aan van persoonlijke keuzes, zelf kritisch nadenken wat in deze unieke situatie van belang is. Hij kende grote waarde toe aan het ontwikkelen van de intuïtie als pedagoog.

Ook Langeveld was als fenomenoloog niet op zoek naar bewijs, maar naar de verschijning van het fenomeen opvoeding en de ervaringen die kinderen en hun opvoeders dan opdoen.

In sommige landen is het gebruik van sociale media tot een bepaalde leeftijd verboden.

Daar heb ik zo mijn twijfels over, want dit lost de mentale problemen van jongeren niet op. Een verbod heeft een juridische en een morele kant. Juridisch heeft het weinig kans van slagen, lijkt mij. Maar vanuit het Kinderrechtenverdrag is juridisch helder dat wij kinderen moeten beschermen tegen schadelijke invloeden; het blijft echter willekeurig wat je dan gaat verbieden, fatbikes kunnen ook heel schadelijk zijn, net als snoep en vet eten.

De overheid geeft hiermee echter wel een moreel signaal al en doet een moreel appel op ouders om hun kinderen te beschermen.

Alles moet snel, AI zorgt dat je veel sneller kunt nakijken, notulen kunt maken, je verslag af kunt hebben.

De technologie zorgt voor een gigantische versnelling in onze samenleving. Soms heeft het voordelen, maar snelheid is nog geen vooruitgang, het maakt vluchtig, weinig doordacht, gehaast. De tijdsdruk die mensen in onze tijd ervaren heeft hiermee te maken. Het maakt ongeduldig en zorgt voortdurend voor extra stress. Je moet de godganse dag op je mobiel kijken anders ben je te laat, dan mis je iets.

Die versnelling vindt ook in het onderwijs plaats, terwijl opvoeding en onderwijs per definitie trage processen zijn. We weten hoelang mensenkinderen er in vergelijking met sommige andere diersoorten over doen om een beetje zelfstandig te worden. Deze haastcultuur maakt dat we in een doordenderende machine terecht zijn gekomen en dat we opvoeding en onderwijs als een soort input-outputproces zijn gaan zien. De ziel verdwijnt eruit en wat overblijft is zielloze productie, meestal in de vorm van reproductie. Terwijl onderwijs en vorming juist gericht moeten zijn op zelfstandig denken en handelen, de wereld ontdekken, vol verwondering en kritisch leren denken over die wereld.

Inderdaad, die wereld is momenteel ook de digitale en technologische wereld die we samen met de kinderen moeten ontdekken, want ook volwassenen kunnen de ‘vreemdeling’ zijn in deze wereld.

Korczak stelt: Elk kind heeft het recht om te zijn wie het is. Welke ruimte moeten wij kinderen bieden?

Dit heeft verschillende kanten: allereerst is ‘wie je bent’ geen statisch gegeven. Ontwikkeling duurt levenslang. Bovendien is het sterk relationeel bepaald. Je zelfconcept wordt opgebouwd in relatie met je ouders, je familie, je klas, je voetbalclub, je sociale omgeving. Je speelt verschillende rollen, wat is dan de constante in ‘wie je bent’?

Sociale media spelen hierin nu ook een rol: hoe vertoon je je op TikTok, Insta, Snapchat? Wie ben je en wie wil je zijn? Je wilt er in ieder geval zijn, je laten zien. Veel van de *likes* hebben uitsluitend dat doel: kijk, ik ben er ook! En als je veel *geliked* wordt, bevestigt dat jouw zijn! Maar ja, je kunt ook 'ontvriend' worden, gepest, ze kunnen met jou aan de haal! Je wordt het object in plaats van het subject dat zelf de regie heeft.
In hoeverre wil je daar als opvoeder invloed op hebben? Enerzijds lijkt het mij logisch dat je als ouder op de hoogte blijft van wat je kind op sociale media uitvoert. Je kunt regelmatig vragen: 'En, hoe was het vandaag op de socials? Leuk?'
Anderzijds heeft het kind ook ruimte en vertrouwen nodig om zelf de weg te vinden. Korczak zei: *Een kind heeft recht op een eigen leven en een eigen dood*. Hij pleitte ervoor om kinderen ruimte te geven de risico's in het leven te ontdekken en zelf de grenzen aan te geven. Het kind heeft ook recht op zijn geheimen.

De verborgen ruimte

Langeveld schrijft over de 'verborgen ruimte van het kind', de eigen ruimte waar het zijn eigen wereld kan creëren in alle vrijheid zonder 'het pedagogisch gedrijf van de ouders'.
Hij schrijft: 'Wij moeten als opvoeders de moed hebben onvolledig te zijn, om het kind niet te laten verstikken in onze eeuwige bevoogding en gedrijf'. En ook: 'Wij moeten het zelfvertrouwen van het kind beschouwen als zijn fundamenteelste eigen bezit en daarom het kind ook zelf zijn gang laten gaan, dat wil zeggen zelf zijn leven laten leven, op eigen risico en met eigen winst' (Langeveld, 2026).
Elke opvoeder moet de balans vinden tussen vertrouwen geven, respect voor het kind als zelfstandig subject en de verantwoordelijkheid voor veiligheid en bescherming.
In de tijd van verstikkende sociale media is dat misschien wel een stuk lastiger geworden dan in de tijd dat Langeveld dit schreef.

Welke mogelijkheden zie je voor opvoeders in het onderwijs?

Het helpt ons inderdaad niet verder om een doemscenario te schetsen. Het gaat er juist om dat kinderen hoopvol de toekomst in gaan.
Hannah Arendt ziet het onderwijs als een *tussenruimte*. De school functioneert idealiter als een veilig overgangsgebied naar de complexe publieke ruimte. In die veiligheid kunnen we samen met kinderen ook die technologische wereld verder verkennen, niet om te reproduceren, maar om kritisch te leren denken, je eigen waardenpatroon verder te ontwikkelen, leren 'nee' te zeggen, geduld te oefenen. Die tussenruimte is wel een gevulde ruimte: een ruimte van ontmoeting, van leren van elkaar, van 'zeggen en je laten gezeggen'.

De school is een gemeenschap waarin ieder kind zich veilig moet kunnen voelen, zoals ook het gezin dat moet zijn. Een omgeving waar je als subject wordt behandeld en leert om subject te zijn voor de ander. Dat moet centraal staan. Ik parafraseer graag Langeveld: eerst de pedagogiek, dan de technologie.
Hannah Arendt zegt in *De crisis in de opvoeding* het volgende: 'In de opvoeding wordt beslist of wij genoeg van de wereld houden om er verantwoordelijkheid voor te nemen en haar meteen ook te redden van de ondergang die, zonder die vernieuwing, zonder de komst van de nieuwen en de jongeren, onvermijdelijk zou zijn. In de opvoeding beslissen wij ook of we onze kinderen genoeg liefhebben om ze niet uit onze wereld te verbannen en hen aan henzelf over te laten, noch hun de kans te ontnemen om iets nieuws, dat niet door ons te voorzien valt, te ondernemen, maar hen integendeel nu al voor te bereiden op hun opgave: het vernieuwen van een gemeenschappelijke wereld' (Arendt, 1994).
Voorwaar, een opdracht!

Bronnen

- Arendt, H. (1994). De crisis van de opvoeding. In *Tussen verleden en toekomst. Vier oefeningen in politiek denken*. Leuven: Garant.
- Berding, J. (2021). *De werelden van Hannah Arendt.* Soest: Boekscout.
- Bruin, A. de (2018). *Je moet toch wat*. De Meern: Levendig Uitgever.
- Falska, M. (2007). *Unser Haus. Verstehen – Sich verständigen – Erfahren*. Gütersloh: Gütersloher Verlag.
- Haidt, J. (2024). *Generatie angststoornis.* Utrecht: Ten Have.
- Korczak, J. (1984). *Hoe houd je van een kind.* Utrecht: Bijleveld.
- Langeveld, M.J. (2026). *Scholen maken mensen.* Culemborg: uitg. Telos (or. 1967; heruitgave bezorgd en ingeleid door Joop Berding).
- Reckwitz, A. (2025). *Verlies. Een kernprobleem van de moderniteit.* Amsterdam: Boom.